

вільної торгівлі з ЄС (більше 500 млн. населення) та максимальне збереження (за певних умов, поглиблення) цього режиму з Митним союзом (більше 170 млн. населення) за формулами "27+1" та "3+1". Доступ до двох потужних європейського та євразійського ринків може стати унікальною інтеграційною моделлю для Європи: жодна інша європейська економіка таких можливостей не має. Подібний підхід має ще більші перспективи, якщо буде сформований Євразійський союз за ініціативою Росії.

Поглиблені зони вільної торгівлі з ЄС та країнами СНД можуть створити унікальну для європейських інтеграційних процесів архітектуру, коли саме та лише економіка України матиме доступ у формі вільної торгівлі до ємних ринків ЄС та країн СНД одночасно. Розвиток України протягом певного часу поза межами розвинених форм інтеграції, які передбачають передачу частини національного суверенітету на наднаціональний рівень та розвиток спільної економічної політики, дасть можливість національному капіталу до того ж більш ефективно адаптуватися до регіональної та глобальної конкуренції.

Входження України до Митного союзу гарантує отримання значного економічного ефекту в короткотерміновій перспективі за рахунок більш низьких цін на енергоносії, створення ЗВТ із ЄС створює передумови та можливість виникнення значно більших економічних ефектів від модернізації української економіки у середньо- та довгостроковій перспективах. Реалізація економічних ефектів від ЗВТ із ЄС залежить від здатності української економіки (виробників, споживачів, уряду) адаптуватися до нових умов конкуренції на міжнародних ринках.

Безпосередніми економічними наслідками участі країн в регіональних торговельних угодах є поява економічних ефектів коротко-, середньо- та довгострокового характеру. Найбільш дослідженими є ефекти створення та відхилення торгівлі, але на разі це вже не достатньо для аналізу наслідків комплексних угод про поглиблені зони вільної торгівлі, оскільки відповідні ефекти виникають в багатьох інших сферах національних економік різної ступені залежності від тенденцій розвитку світового господарства у середньо- та довгостроковій перспективі. Нажаль, системний підхід щодо кумуляції економічних ефектів різних сфер народних господарств країн, що інтегруються у середньо- та довгостроковій перспективі є досі не вирішеною проблемою сучасної економічної науки. У будь-якому випадку спиратися лише на співвідношення короткотермінових ефектів для вибору (якщо такий вибір є необхідним)

пріоритетного напрямку регіональної інтеграції за сучасних умов не можливо. Тому країни з високою ступінню залежності від кон'юнктури світових ринків основних товарів експорту та імпорту беруть участь у декількох регіональних торговельних угодах.

Для країн, що розвиваються участь в економічних угодах комплексного характеру з країнами більш високого рівня соціально-економічного розвитку є надзвичайно важливим, оскільки дає можливість не тільки збільшити добробут країни внаслідок зменшення бар'єрів різного характеру на шляху міжнародного руху факторів виробництва, але адаптуватися до більш ефективної регіональної моделі соціально-економічного розвитку в цілому. Однак, така адаптація може вимагати більш значних витрат та термінів, ніж інтеграція до менш розвиненої, ефективної та закритої моделі. Більш конкурентні країни (реально або потенційно) ставлять перед собою більш амбітні цілі, менш конкурентні звужують свої зусилля, консервуючи свої виробничі структури та моделі соціально-економічного розвитку.

Хоча в існуючих моделях розрахунку ефектів від створення ЗВТ перевага надається визначенню ефектів насамперед за рахунок скасування мит, отже, короткострокові ефекти, не враховуються повною мірою зміни еластичності попиту та пропозиції після створення зони вільної торгівлі, залишається відкритим питання про кореляцію різних факторів економічного зростання тощо, вони в своїй сукупності показують загальний характер ефектів від лібералізації торгівлі.

Проте один з основних потенційних наслідків вільної торгівлі між ЄС та Україною – це сигнал для інвесторів, який, у поєднанні з поглибленням економічних та політичних реформ в Україні, може привести до значних структурних зрушень у вітчизняній економіці, стати основою внутрішньогалузевої та внутрішньоукладної технологічної моделі інтеграції українських виробників і споживачів до Єдиного внутрішнього ринку Співтовариства.

Але різниця у стратегічному виборі України полягає не лише в економічних ефектах, які національна економіка може отримати від інтеграції до Європейського Союзу або Євразійського союзу. Мова йде про різний соціально-економічний, правовий, політичний зміст та ефективність моделей розвитку двох союзів. З цієї точки зору модель ЄС є більш привабливою та конкурентною.

1. World Trade Report 2011. – <http://wto.org/> 2. Global Europe: Competitiveness in the World. – <http://ec.europa.eu/>

Надійшла до редколегії 12.09.11

А. Філіпенко, д-р екон. наук

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ – СТАНОВЛЕННЯ ПАРАДИГМИ

Стаття присвячена процесу становлення і розвитку міжнародної політичної економії, утвердження її парадигмальної основи. Головна увага приділена аналізу трьох концепцій: лібералізму, неомеркантилізму та критицизму (марксизму).

The article is dedicated to the process of formation and development of international political economy its paradigmatic base. The main attention is devoted of analysis of liberalism, neo-mercantilism and criticism (marxism).

Необхідність розробки політекономічної концепції сучасної цивілізації зумовлена зростанням масштабів світової економіки, особливо її фінансового сектора, диверсифікацією структури світового господарства, складністю трансформаційних процесів та ін. Міжнародна (глобальна) [1] політична економія, як окрема наука, сформувалася у 70-і роки ХХ ст. Вона охоплює лібералізацію і протекціонізм, вплив політичних факторів на процеси економічної глобалізації, функціонування міжнародних економічних організацій, інші форми міжнародних економічних відносин. Як одна із структурних ланок загальнонаукової методології, міжнародна політична економія (МПЕ) спирається, по-перше, на світо-

системний підхід, у якому замість так званого "контейнерного" [2] погляду на державу, коли всі аспекти соціальних відносин досліджуються, насамперед, в рамках держави як основної аналітичної одиниці, використовуються такі одиниці аналізу, як світ-система (міні-система, світ-економіка, світ-імперія та ін.). По-друге, відчутний вплив на міжнародну політичну економію справили різноманітні теорії гегемоніальної стабільності, суть якої полягає у існуванні лідера-гегемона (чи групи лідерів), що підтримують ліберальний світовий порядок. Останні дослідження даної проблеми базуються на прикладах Великобританії та США [3]. По-третє, міжнародна політекономія приділяє велику увагу

функціонуванню "міжнародних режимів" – систем інститутів на глобальному рівні. Сюди відносяться дослідження економічних передумов війн і конфліктів, проблеми міжнародного економічного співробітництва, глобального управління (global governance) [4]. Політичні рамки міжнародних економічних відносин містять у собі три елементи: вивчення позицій акторів, тобто корпоративних гравців, з огляду на їхнє позиціонування у світовій економіці щодо тих чи інших заходів економічної політики; дослідження інститутів політики, у яких формуються позиції акторів; аналіз переговорів між державами про зміст даних заходів економічної політики з урахуванням впливу акторів, які артикують свою позицію через інститути.

У зв'язку з тим, що, з одного боку, міжнародна політична економія порівняно молода наука, а її предметна онтологія є надзвичайно складною – з іншого, на даний час ще не викристалізувалася єдина наукова парадигма, яка б претендувала на статус своєрідного мейнстриму в галузі світового господарства і міжнародних економічних відносин. На сьогодні усе розмаїття поглядів на МПЕ концентрується в рамках двох наукових напрямів. Перший розглядає співвідношення між національною та міжнародною політекономією. Тут конкурують два протилежні підходи в залежності від того, чому віддається перевага – національним (внутрішнім) чи міжнародним (глобальним) чинникам, що вирішальним чином впливають на зміст і характер МПЕ, є пріоритетними (первинними) у цій складній системі.

Другий науковий напрям міжнародної політичної економії – віддає перевагу відносинам між політиками та політичними інститутами, з одного боку, та приватними соціальними акторами – з іншого. В широкому значенні в останньому випадку йдеться про взаємодію між державою та суспільством, між національними урядами та репрезентативними соціальними силами (громадянським суспільством) [5]. Центральною ланкою даного підходу є з'ясування місця і ролі держави у міжнародних економічних відносинах.

Спираючись на методологічні принципи класичної політекономії, сучасна наука використовує методологічний інструментарій міждисциплінарної інтеграції та загальнонаукові методи пізнання: системний підхід, еволюційну теорію, принципи невизначеності та доповнюваності, епістемологічний арсенал синергетики тощо. Серед основних політико-економічних проблем – питання формування світової (всесвітньої) власності, глобального економічного управління, ціноутворення, оподаткування та ін. Вищезазначена та суміжна проблематика й становить предмет міжнародної політичної економії, яка концептуально поділяється на лібералізм, марксизм та реалізм [6]. Ці три основні наукові школи віддзеркалюють надзвичайно складну, гетерогенну структуру сучасного світового господарства. З одного боку, такі чинники, як глобальний поділ і кооперація праці, інтернаціоналізація, транснаціоналізація та глобалізація зумовлюють формування більш-менш цілісної міжнародної економічної системи. З іншого боку, такі фактори, як нерівномірність соціально-економічного розвитку, поглиблення диференціації між країнами і регіонами світу, збільшення розриву між центром і периферією світової економіки діють у прямо протилежному напрямі, розхиляючи її системоутворювальні підвалини.

Ліберальна течія в МПЕ традиційно обстоює вільну торгівлю та вільні ринки, спираючись на неокласичну парадигму. Ключовою є позиція про необхідність досягнення фундаментальної гармонії інтересів між державами внаслідок вільного обміну між ними товарами та послугами, поглиблення співпраці. Наріжним каменем лібералізму є концентрація уваги на поведінці індивідумів, фірм та держав. За умов отримання державами

максимальної користі від вільної торгівлі, на думку ідеологів лібералізму, не створюється жодних економічних підстав для міжнародних конфліктів та воєн. Ліберальна концепція також передбачає необхідність управління міжнародними економічними відносинами з боку держави шляхом встановлення відповідних торговельних режимів, правил, норм і стандартів з метою забезпечення еквівалентного обміну між країнами, недопущення недобросовісної конкуренції тощо.

Марксистський підхід в сучасній МПЕ розглядає два основних положення: ринок праці та зайнятість за умов зростаючої інтернаціоналізації капіталу, з одного боку, та проблеми бідності й слабкорозвинутості країн третього світу – з іншого. Невпинне зростання транснаціональних корпорацій та глобально інтегрованих фінансових ринків загострює суперечності між реальним та фінансовим секторами світової економіки, відчутно послаблює економічну і політичну силу робітничого класу, веде до глибокого соціального розшарування в глобальному масштабі. Усе це породжує наростання політичних конфліктів як на індивідуальному рівні, так і на рівні груп, класів та цілих країн. Марксизм вбачає такі головні причини погіршення ситуації у світовому економічному середовищі. По-перше, тенденція до зниження норми прибутку загострює капіталістичну конкуренцію та зумовлює зменшення рівня заробітної плати працюючих. По-друге, капіталізм характеризується нерівномірним розвитком, коли зростання багатства окремих центрів відбувається за рахунок інших. По-третє, капіталістичне надвиробництво та недоспоживання широким мас деформують бізнес-цикл, що підриває соціальну стабільність та неминує породжувати внутрішні та міжнародні конфлікти і навіть війни.

Реалізм (економічний націоналізм) сягає своїми коріннями античності, середньовіччя та епохи модерну. Характеризуючи даний напрям, оперують такими поняттями, як меркантилізм, неомеркантилізм, статистизм, державно базовані теорії, владна політика, економічний націоналізм. Палкими прихильниками такої політики були А. Гамільтон (США) та Ф.Ліст (Німеччина). Обидва представники виступали за запровадження в своїх країнах протекціоністських заходів під час провадження індустріалізації.

Суть економічного націоналізму полягає у формуванні сильної держави, чому має бути підпорядкований і економічний розвиток. Згідно з реалістичним підходом, припускається, що держава є головним актором міжнародної політичної економії. Держава має пріоритет перед ринком, політична сила формує ринкові відносини. У міжнародній економічній системі немає єдиних правил, тут панує анархія, держави є суверенними і діють на власний розсуд як суб'єкти найвищого рівня, а їм підпорядковуються усі інші актори, що керуються у своїх діях національними законодавствами. Отже, МПЕ формується, насамперед, внаслідок раціональних дій держав у боротьбі за владу та багатство. У взаємовідносинах держав переважає гра з нульовою сумою, коли виграв одного суб'єкта обов'язково передбачає програш іншого, що неминує породжувати конфлікти та економічні війни.

Водночас зазначені підходи не є замкнутими та самодостатніми. У реальній дійсності вони переплітаються, використовують інструментарій із арсеналу усіх трьох концепцій, трансформуючись таким чином у два політико-економічні виміри: міжнародний-внутрішній та держава-суспільство. Кожна з концепцій відображає певні сфери, ключові аспекти міжнародного економічного життя, окремі сукупності відносин між суб'єктами глобальної економіки, віддзеркалюючи інтереси держав, класів, соціальних груп, індивідумів. Ліберальні та неомеркантилістські підходи переважають у розвинутих країнах, в діяльності міжнародних фінансових та інших

організацій (МВФ, Світовий банк, СОТ). Марксистські (критичні) погляди притаманні країнам, які потерпають від глобалізації, перебувають у стані хронічної недо-

розвинутості та зовнішньої залежності. Порівняльний аналіз головних тлумачень міжнародної політичної економіки наведено в таблиці №1.

Таблиця №1. Порівняльна характеристика основних точок зору на міжнародну політекономію

Ознаки	Економічний націоналізм	Лібералізм	Критицизм (марксизм)
Період виникнення	15 ст.	19 ст.	19 ст.
Головні представники	Гамільтон, Ліст, Краснер, Гілпін, Стренч	Сміт, Рікардо, Кант, Вільсон, Кейнс, Гаск, Кохане, Ней	Маркс, Ленін, Франк, Кох
Складові	меркантилізм, реалізм	вільна торгівля, взаємозалежність	марксизм, фемінізм, інвайронменталізм
Рівень	державо-центричний, атомістичний	плюралістичний, атомістичний	глобально-структурний
Характер	Агресивний	Кооперативний	Поступливий
Суб'єкти	Держава	фірми, держави, неурядові та міжурядові організації	класи, гендери, планета, глобальний капіталізм
Бачення держави	унітарний актор	плюралістична держава: інтереси різноманітних груп	представництво класових інтересів
Бачення ТНК	корисна/шкідлива	Корисна	Експлуататорське
Поведінська динаміка	держави як раціональний актор	індивідуум як раціональний актор, але наслідки не завжди оптимальні	панування та експлуатація як усередини, так і між суспільствами
Ринкові відносини	потенційно негативні	Позитивні	Експлуататорське
Системна структура	анархія/конфлікт	кооперація/взаємозалежність	ієрархія/конфлікт
Ігрова метафора	нульова сума	позитивна(ненульова) сума	нульова сума
Гегемонія	важливість домінування держави	постгегемонічна кооперація	гегемонія в державі та суспільстві
Роль міжнародних інституцій	Незначна	Важлива	обслуговування інтересів держав, фірм та класів

Джерело: [1, р.26].

Серед сучасних авторів нетривіальні концептуальні підходи щодо характеристики міжнародної політичної економіки демонструють Сюзанна Стренч, Роберт Кохане та Роберт Кох. Позиція С.Стренч характеризується як неортодоксальний реалізм, в основу якого покладено взаємовідносини держави і ринку. Вихідним є положенням про структурну силу, яка формує правила гри в певній сфері. Ті, хто формує такі правила, створюють оперативні рамки для усіх суб'єктів підприємництва, послабляючи позиції одних та надаючи переваги іншим. С.Стренч виділяє чотири ключові структури сили: безпека, виробництво, фінанси та знання та вторинні структури: транспорт, торгівля, енергетика, добробут. Значна увага приділена також недержавним акторам міжнародних економічних відносин. Традиційна міждержавна дипломатія доповнюється взаємовідносинами держава-фірма та фірма-фірма. Крім того, серед акторів фігурують бізнес-асціації, бюрократичні і навіть мафіозні структури, що транснаціоналізуються, та підривають владу суверенних держав.

Р.Кохане – ліберальний інституціоналіст, який стверджує, що інституції, встановлені правила і норми можуть справляти відчутний вплив на поведінку держав, що мають багатосторонні інтереси. Головним є питання про те у який спосіб інституції, які включають формальні міжнародні організації, міжнародні режими та конвенції, звичаї, можуть сприяти країнам у подоланні бар'єрів, що виникають у міжнародному співробітництві. Наголошується, що належним чином відпрацьовані структури міжнародних інституцій, можуть сприяти створенню гуманнішої глобальної системи. Чільне місце в роботах Р.Кохане займають проблеми "комплексної взаємозалежності", яка за певних обставин дозволяє країнам використовувати міжнародні інституції для диверсифікації та поглиблення співробітництва. Зокрема, розробляючи теорію режиму, він доводить, що незалежно від розмірів країн можна отримати вигоду внаслідок зниження торговельних бар'єрів та подолання невизначеності. Водночас, аналізуючи поведінку держав, як реакцію на неспроможність ринку, трансакційні витрати та невизначеність, Р.Кохане вбачає трансформацію раціональної поведінки в ірраціональну та застерігає країни не погоджуватися на співпрацю, оскільки їм не відомі мотиви протилежної сторони. В цілому ж, він ви-

користує методологію раціонального вибору в міжнародній політичній економіці.

Р.Кох – історичний матеріаліст, який вважав, що кожна епоха має свої риси та особливості, інституції та світосприйняття. У центрі його аналізу – організація виробництва та соціальні відносини, пов'язані з ним. Р.Кох спирається у своїх роботах на праці Маркса, Віко, Сореля, Вебера, Грамші та Поланьї. У міжнародній політичній економіці за основу бере три складові: міжнародні організації, соціальне середовище (соціальні сили) та цивілізації [7]. Одним з ключових положень Р.Коха є твердження про роль держави-гегемона, яка домінує в економічній, політичній, соціальній та ідеологічній сферах (Великобританія XIX ст., США – XX ст.). Це дає їм підстави вважати власні інтереси та цінності універсальними, властивими й іншим державам. Використовуючи своє домінуюче становище, вони намагаються запровадити такі норми і принципи також і в діяльності міжнародних організацій. У теоретичній площині Р.Кох здійснив важливу диференціацію, відокремивши критичну теорію та теорію розв'язання проблем. У теорії розв'язання проблем розглядається структура існуючого (реального) світу та способи розв'язання проблем в рамках даної (чинної) системи. Критична теорія акцентує увагу на тому, як формувалася нинішня світовий порядок та за яких умов його можна замінити іншими, досконалішими формами. Таким чином, теорія розв'язання проблем концентрується на управлінні системою, а критична теорія – на тому, як змінити систему.

В методологічному плані сучасна МПЕ спирається на три засадничі принципи (концепції): теорію раціонального вибору, неоінституціоналізм та конструктивізм. При цьому економічний націоналізм та лібералізм тяжіють до теорії раціонального вибору чи інституціоналізму, а критичний підхід віддає перевагу конструктивізму. Раціональний вибір акцентує увагу на індивідуальному виборі в умовах невизначеності і є домінуючим у сучасному економічному мейнстрімі (неокласика, постнеокласика). Його суть полягає у максимізації корисності на основі перевищення доходів над витратами. Модернізований варіант теорії раціонального вибору останнім часом знаходить своє втілення в концепціях експериментальної та нейроекономіки [8]. Інституціоналізм, як відомо, робить наголос на ролі і значенні в економічних